

Emlékezés Széll Kálmánra, Magyarország miniszterelnökére, a kiemelkedő államférfira

Dr. Széll Kálmán (Gasztony, 1843. június 8. – Rátót, 1915. augusztus 16.) a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, több mint négy éven át, 1899. február 26-tól 1903. június 27-ig, a Magyar Királyság 12. miniszterelnöke volt. Miniszterelnökként a belügyminiszteri tárcát is megtartotta. Pénzügyminiszterként 1875. március 2. és 1878. október 11. között működött. Széll Kálmánt a Magyar Tudományos Akadémia 1902. május 8-án tartott közgyűlésén választotta igazgatósági tagjává. I. Ferenc József 1883-ban a valóságos belső titkos tanácsosi címet adományozta Széll Kálmánnak, majd 1893-ban a Lipót-rend nagykeresztjét kapta meg a királytól. 1902-ben, még miniszterelnöki funkciója betöltésének idején, az uralkodó a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki.

A Vas vármegyében birtokos dukai és szentgyörgyvölgyi Széll-család III. Ferdinánd (1637-1657) magyar királytól nyert címeres levelet 1639-ben. Apja, József, alispán, országgyűlési képviselő, majd főispán volt, édesanyja pedig felsőeöri Bertha Júlia (1817–1873) volt.

Középiskolai tanulmányait Sopronban, a bencés gimnáziumban és Szombathelyen, a premontrei gimnáziumban végezte. Jogi tanulmányait a pesti királyi tudományegyetemen, az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődjének jog- és államtudományi karán folytatta. Jogi (jogtudományi) doktori oklevelet 1866-ban, két évvel egyetemi tanulmányai befejezését követően szerzett.

Hivatali pályafutását a Kiegyezés („Ausgleich”) évében, 1867-ben kezdte meg szolgabíróként Vas vármegyében. A következő esztendőől azonban már a szentgotthárdi, 1881-től pedig a pozsonyi 2. számú választókerületet képviselte a Képviselőházban kormányparti programmal. Hét éven át jegyzője volt a Képviselőháznak és állandó előadója a pénzügyi bizottságnak, a központi bizottságnak, a horvát ügyekben kiküldött országos bizottságoknak és a delegáció hadügyi bizottságának.

Deák Ferenc 1868-tól egészen 1875-ig, halálát megelőző évig, a nyarat Széll Kálmán rátóti birtokán töltötte. Deák Széll Kálmánnal a Hertelendy família révén távoli rokon kapcsolatban is állt. Deák Ferenc gyámleányát, Vörösmarty Mihály egyik leányát, Vörösmarty Ilonát 1867-ben vette feleségül. Van olyan nézet is, mely szerint Széll Kálmánt – tehetségén kívül – Deákkal való személyes és távoli rokon kapcsolata is segítette gyors közéleti előrehaladásában. Deák Ferenc szakmai vonatkozásban is hatással volt Széll Kálmánra, aki egyetemi tanulmányai befejezését követően elsősorban alkotmányjogi és jogtörténeti ismereteit kívánta elmélyíteni. Deák ösztönzésére kezdte el a pénzügytan és a közgazdaságtudomány kiemelkedően fontos, aktuális kérdéseit tanulmányozni.

Széll Kálmánnak több ízben ajánlottak fel miniszteri tárcát, míg 1875 márciusában, a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette Balközép Párt fúziójából létrejött Szabadelvű Párt képviselőjében 1875 márciusában pénzügyminiszter lett báró Wenckheim Béla kormányában. 1878 októberében, Bosznia-Hercegovina (és a szandzsák) okkupációját követően, tiltakozásképpen megvált a pénzügyminiszteri posztjától. Határozott és takarékos miniszter volt, aki megszervezte az adófelügyelői intézményt. Legnagyobb sikere kétségtelenül az Osztrák-Magyar Bank létrehozása volt, megoldva ezzel a bankkérdést az egységes osztrák banknak közös Osztrák-Magyar Bankká történő alakításával.

¹ Egyetemi tanár (ELTE ÁJK), az MTA rendes tagja. E-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu

Pénzügyminiszterként rendet teremtett az államháztartásban, jelentős mértékben növelte az állami bevételeket, átszervezte a pénzügyi igazgatást, megszerezte a keleti és a tiszai vasutat az államnak, és ezzel megteremtette a később bekövetkezett vasút-államosításának első, igen lényeges feltételét. Nevéhez fűződik az 1878-ban létrejött pénzügyi és gazdasági kiegyezés Ausztriával. Széll Kálmán minisztersége idején az átvett deficit felénél kisebb összegre csökkent és az államháztartás az egyensúlyhoz közel került.

Adóemelési, melyeket politikailag elődje, Ghyczy Kálmán pénzügyminiszter készített elő, megoldották a magyar költségvetésnek az 1870-es évek közepén mutatkozó súlyos válságát, amelyet súlyosbított az is, hogy az 1867-es Kiegyezést követő esztendőkből túlzott, megalapozatlan, ábrándokra épülő gazdasági optimizmus jellemezte a közvéleményt. Széll Kálmán pénzügyminiszterként 63 millió forintos éves deficittel vette át a költségvetést és 23 millió forintos deficittel adta át. A költségvetést stabilizáló jövedelemadó-emeléseiről mint Deák-párti politikusnak keményen meg kellett küzdenie saját miniszterelnökével, a Balközép vezérével, Tisza Kálmánnal. Tisza Kálmán ugyanis, többek között, olyan látszatintézkedéseket támogatott, mint a fegyveradó, fényűzési adó, biliárdadó és a vadászati adó. Az Osztrák-Magyar Bank ügyében Széll szintén konfliktusba került Tisza Kálmánnal, aki eredetileg önálló magyar jegybank (Notenbank) létrehozását kívánta. A magyar jegybank létesítésétől Tisza jelentős kamatmentes kölcsönök folyósítását remélte, azonban az ehhez szükséges gazdasági-pénzügyi átalakításokat, reformokat politikai megfontolásokból nem vállalta.

Széll Kálmán kiemelkedő érdeme volt a magyar költségvetés nemzetközi hitelfeltevő pozíciójának megteremtése az úgynevezett „6%-os aranyjáradék” formájában. Ez egy két részletben történt 80 millió forintos kibocsátás volt 6%-os kamat mellett.

Nemzeti kulturális célok előmozdítására, megvalósítására is tudott időt szakítani Széll Kálmán. Többek között nagy gonddal és hozzáértéssel irányította a fontos kulturális missziót betöltő, 1890-ben megalakult Dunántúli Közművelődési Egyesület ügyeit és felügyelte működését.

Széll Kálmán 1878-tól országos hírű mintagazdasággá fejlesztette rátóti birtokát, ahol szarvasmarha-tenyésztéssel szerzett maradandó hírnevet. A mezőgazdaság, kiváltképpen az állattenyésztés területén úttörőnek tekinthető munkássága, amelynek eredménye a világhírű rátót-héraházi siementali törzstenyésztés volt, mely komoly, kivételesnek tekinthető nemzetközi elismerésben is részesült.

1880. február 24-én nagyszabású költségvetési beszédet mondott Széll Kálmán, melyben rámutatott a kormány abban az időben folytatott pénzügyi politikájának később valóban bekövetkezett igen súlyos következményeire. 1881-ben régi kerületében a függetlenségi párt ellenében kisebbségben maradván, Pozsony város 2. számú kerülete harmadnapra mandátummal tisztelte meg. Megalkotta a Magyar Jelzálog Hitelbankot. Ennek a banknak igazgatósági elnöke lett. 1881-től 1899-ig a Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank igazgatója, 1886 és 1899 között, majd 1907-től haláláig az általa alapított Magyar Jelzálog Hitelbank igazgatóságának elnöke volt.

Széll Kálmán elnöke volt az 1892:XXI. tc. értelmében kiküldött országos ellenőrző bizottságnak, továbbá a millenniumi országos bizottságnak és 1896 óta több ízben a delegációnak, a pénzügyi, továbbá a közigazgatási bizottságnak. Részt vett a valuta-szabályozás tárgyában egybehívott országos ankéten. 1891 és 1898 között a Millenniumi Országos Bizottságnak, 1892-től a Képviselőház pénzügyi bizottságának, 1896-tól az interparlamentáris konferencia elnöki tisztét is betöltötte.

A közművelődési egyesületek 1896-i kongresszusán az egyik társelnök volt. Az 1896-ban Budapesten tartott interparlamentáris konferencián a magyar csoport elnöki tisztét töltötte be. Az 1910. június 26-án alakult országos pártfogó egyesület Széll Kálmánt elnökévé választotta. Elnöke volt 1896-tól 1898-ig az országos kvótabizottságnak, amelynek

munkálataira irányadó befolyást gyakorolt. Az 1880-ban tartott beszéden kívül első minisztersége után a Házban azonban csak ritkán hallatta szavát. 1897 végétől a súlyos válsággal fenyegető belpolitikai események ismét politikai szerep vállalására kényszerítették. Az egyre jobban elmélyülő gazdasági válság idején, 1897 végén, Széll Kálmán ismét aktívan vett részt a magyar politikai életben. Az ellenzék obstrukciójának erőszakos megrendszabályozása ellen komoly formában latba vetette befolyását. Az ún. lex Tiszát aláírta ugyan, de csak azért, hogy megakadályozza a Szabadelvű Párt várható bomlását.

Az 1898-ban bekövetkezett igen komoly politikai válság próbára tette a magyar politikai elit kompromisszumkészségét és képességét. A képviselőházi ellenzék, az 1884-ben Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt néven megalakult közjogi ellenzék a Kiegyezést kívánta megváltoztatni. Erre jó alkalom volt az, hogy az osztrák és a magyar kormány által már korábban elfogadott gazdasági kiegyezés nem került jóváhagyásra az osztrák parlamentben. A magyar közjogi ellenzék felfogása szerint ez azt jelentette, hogy létrejött, mintegy „önmagától” az önálló magyar vámterület. Bánffy Dezső azonban, a bécsi kormánnyal egyetértésben törvényjavaslatot terjesztett elő a Képviselőházban, amely egyoldalúan hatályában fenntartotta volna, azaz meghosszabbította volna az Ausztria és Magyarország között korábban létrejött gazdasági megegyezést. Ez a törvényjavaslat, pontosabban annak elfogadása az ellenzék felfogása szerint a magyar nemzeti függetlenség felszámolását jelentette volna. Az ellenzék obstrukciója miatt lehetetlenné vált a Képviselőházban a költségvetés elfogadása. Magyarországnak, 1867 óta először, nem volt elfogadott költségvetése.

Széll Kálmán igen határozottan a békés kibontakozás mellett foglalt állást és nyíltan tiltakozott a Bánffy-kormány által tervezett házfelosztás ellen, amelyet költségvetési provizórium híján alkotmányellenesnek tekintett. Ilyen értelemben tájékoztatta az uralkodót is, aki 1899. január 26-án megbízta, hogy báró Bánffy Dezső (1845-1911) miniszterelnökkel együtt a „békétárgyalásokat” vezesse, melyek azonban az ellenzék folytonos obstrukciója miatt eredménytelenek maradtak. A Bánffy Dezső vezette kormány bukása után, 1899. február 26-án a király Széll Kálmánt a kabinet megalakításával bízta meg, melyet követően az ellenzék, az obstrukciót leszerelve, aláírta az ún. paktumot. Széll Kálmán miniszterelnökként, hasonlóan a dualizmus korának több kormányfőjéhez, egyidejűleg a belügyminiszteri tárcát is megtartotta.

A Képviselőházban kifejtett kormányprogramja alapján, melynek a „törvény, jog és igazság”-ra való hivatkozása politikai szállóigévé vált, a Nemzeti párt belépett a Szabadelvű Pártba. Néhány hét alatt a Képviselőház valamennyi megakasztott törvényjavaslatot megszavazta, mégpedig a gazdasági kiegyezés ideiglenes rendezését az általa koncipiált úgynevezett Széll-formula alapján a korábbiaktól különböző, biztosabb alapokra fektetve. Kiemelendő, hogy a Képviselőház elfogadta a kúriai bíráskodásról szóló törvényt és az új házszabályokat is megalkotta.

Széll Kálmán bel- és külpolitikai helyzetét egyaránt megszilárdította a Szabadelvű Párt győzelme az 1901-ben tartott országgyűlési választásokon. A Szabadelvű Párt megszerezte a képviselőházi mandátumok kétharmadát, biztosítva ezzel a kormánynak a stabil kormányzás és törvényhozás lehetőségét. Az ausztriai Ernst von Körber (1850-1919) vezette kabinettel (1900-1904) folytatott gazdasági kiegyezési tárgyalások során újabb garanciákkal bátyázta körül az Ausztriával fennálló kereskedelmi viszonyt és az egyes államokkal szemben fennálló kereskedelmi szerződések lejáratának egyidejűségét. 1902. december 31-én, csaknem egy éven át tartó tárgyalások után, sikerült megkötnie a Magyarország számára előnyös új gazdasági kiegyezést a fentebb már említett úgynevezett Széll-formula alapján.

Széll Kálmán kormányában kereskedelemügyi miniszter volt Láng Lajos (1849-1918), a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1883) majd rendes tagja (1892) 1902 májusa és 1903 novembere között. A Párizsban és Olaszországban is tanulmányokat folytató jogász

(jogtudós), nemzetgazdász és statisztikus, a királytól 1911-ben bárói rangot kapott Láng Lajos, aki a Közgazdasági Társaság elnöki tisztjét is betöltötte, nagy segítségére volt Széll Kálmánnak a quótát illető tárgyalásokban. A quota megállapítása elméleti alapjának kidolgozásában komoly szerepet vállalt.

Széll Kálmán belügyminiszterként is fontos reformokat váltott valóra. Rendezte a lelelenc-ügyet, rendszeresen gondoskodott törvény útján a hét éven felüli züllött gyermekekről; a közigazgatást egyszerűsítette és gondoskodott a községi közegek kiképzéséről. Fiumében helyreállította a törvényes rendet, azt állandó, tartós alapokra helyezve. Az általa vallott elvek alapján került elfogadásra 1901-ben az új összeférhetetlenségi (inkompatibilitási) törvény, mely az 1875-ben elfogadott, túlhaladott összeférhetetlenségi törvényt hatályon kívül helyezte. Az 1901-i általános választásokon a Széll Kálmán programja alapján álló Szabadelvű Párt nagy győzelmet aratott. Említést érdemel, hogy nem egészen négy és fél éven át tartó miniszterelnöksége alatt a Képviselőház 120 törvényt (törvénycíkket) fogadott el.

Kormányra széles körű támogatást élvezett, majd a véderőfejlesztés miatt ismét kiújultak az ellentétek. 1903-ban az általa benyújtott fölemelt létszámú újoncjavaslat ellen, melyben rendezni kívánta az újonclétszám megajánlását és az újoncjutalékot, a szélsőbaloldal obstrukciót kezdeményezett, amellyel szemben Széll Kálmán a passzív rezisztencia, ellenállás álláspontjára helyezkedett. Mivel az obstrukciót az indemnitási javaslatra is kiterjesztették, az ellenzék „sikeresen” megakadályozta a költségvetés elfogadását a törvény szabta határidőn belül, így május 1-jén beállott a költségvetésen kívüli állapot.

A Szabadelvű Párt egy része gróf Apponyi Albert vezetése alatt nemzeti vívmányokat, a másik része pedig, Tiszával az élén, erélyes rendszabályokat követelt. Ezek miatt beadta lemondását (kísérve valamennyi párt elismerésétől), 1903. június 27-én lemondott tisztségéről. Ezt követően rátóti birtokára vonult vissza, és a Képviselőházban sokáig nem is jelent meg. Széll Kálmán kormányzása viszonylagos nyugalmat hozott az amúgy zaklatott közéletbe, amit leginkább Tisza István és köre (például Perczel Dezső házelnök) szított a kormányoldaltól, az ellenzék részéről pedig szinte mindenki. Az 1904. november 18-i események, az ún. „zsebkendőszavazás” miatt mandátumáról lemondott, és a pártból is kilépett. Választókerülete azonban újra felkérte a jelöltségre és időközben, a Képviselőház feloszlását követően, az általános választások során újra megválasztotta.

Az 1905-1906-os magyarországi súlyos belpolitikai válság során többször kérte véleményét I. Ferenc József a kialakult helyzettel kapcsolatban. 1906. március 24-én szentgotthárdi választói előtt tartott beszédében pálcát tört báró Fejérváry Géza kormánya felett, kemény és jogos kritikával illetve különösen a vezérő-bizottság abban az időben történt feloszlását. Két héttel a beszédet követően bekövetkezett a békés kibontakozás és Széll Kálmánt kerülete újra megválasztotta képviselőnek. 1906 májusában belépett az Alkotmánypártba, amelynek 1910-ben történt feloszlásáig elnöke is volt. Ugyanattól az évtől számítva alkotmánypárti, 1910-1911-ben pedig párton kívüli programmal képviselte a szentgotthárdi választókerületet. Széll Kálmán 1911 után már csak a gazdasági életben vállalt szerepet.

Kevéssé ismert, hogy Széll Kálmán azon kevés magyar politikus, államférfi közé tartozott, akik nem elleneztek Ferenc Ferdinánd (1863-1914) főherceg, trónörökös 1900. július 1-jén kötött morganatikus házasságát Chotek Zsófia (Sophie Chotek) grófnővel. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Széll Kálmán kapcsolatban állt az ún. Belvedere-Kreis-szal (a Belvedere palota volt Ferenc Ferdinánd „árnyékkabinetjének” [„Schattenkabinett im Belvedere”] székhelye, bár formailag nem tartozott ahhoz). Források, konkrét adatok hiányában azonban nem rendelkezünk pontos ismeretekkel a Széll Kálmán és Ferenc Ferdinánd illetve a Belvedere-Kreis kapcsolatáról. Nem ismeretes ilyen módon az, hogy a soknemzetiségű („Vielvölkerstaat”) Osztrák-Magyar Monarchia átfogó reformját, átalakítását, centralizálását tervező és előkészítő „árnyékkabinet” munkájában milyen mértékben és súllyal

vett részt Széll Kálmán. Feltételezésünk szerint a kiemelkedő magyar politikus és gazdasági, elsősorban pénzügyi szakember a „Kettős Monarchia” („Doppelmonarchie”) gazdasági vonatkozású reformja kérdésében tanácsadóként, ma használatos kifejezéssel élve „szakértőként” hallatta szavát, illetve nyert meghallgatást.

Felhasznált irodalom

- Apponyi A.: Emlékirataim. Ötven év. I. kötet – Ifjúkorom – Huszonöt éven át ellenzékben. 3. kiad. Budapest, 1926.
- Balanyi Gy.: A Balkán-probléma fejlődése a parisi kongresszustól a világháború kitöréséig, 1856–1914. Budapest, 1920.
- Bérenger J. – Kecskeméti K.: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1914. Budapest, 2008. 343-424. o.
- Bertényi I. ifj.: Széll Kálmán és a Dunántúli Közművelődési Egyesület. In: „Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. Szerk. ifj. Bertényi I. – Géra E. – Richly G., Budapest, 2012. 37-63. o.
- Dolmányos I.: A magyar parlamenti ellenzék történetéből. 1901-1904. Budapest, 1963.
- Ferdinandy M. – Gogolák L.: Magyarok és délszlávok. Budapest,
- Gratz G.: A dualizmus kora. Magyarország története, 1867-1918. I-II. Budapest, 1935.
- Hamza G.: Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition. Budapest, 2009. 493-495. o.
- Hamza G.: A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. Budapest, 2002. 221-222. o.
- Havass R.: Magyarország és a Balkán (Szerbia, Bulgária, Románia). Gazdaságpolitikai tanulmány. Földrajzi Közlemények 1913. 153-216. o.
- Kozári M.: A dualizmus kora 1867-1914. Budapest, 2009.
- Kristóffy J.: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890-1926. Budapest, 1928.
- Láng L.: A magyar és osztrák államháztartás. Budapest, 1881.
- Láng L.: Javaslat a quota megállapítására. Budapest, 1897.
- Markó L.: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Budapest, 2000.
- Niederhauser E.: Forrongó félsziget: a Balkán a XIX-XX. században. Budapest, 1972.
- Pál A.: Bosznia-Hercegovina politikai szervezete. Budapest, 1913.
- Pölöskei F.: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények. Budapest, 2001.
- Ress I.: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában. Budapest, 2004.
- Schwarzwölder Á.: Az 1901-es összeférhetetlenségi törvény megszületésének körülményei. In: Kutatási Füzetek 20. Pécs, 2013. 177-197. o.
- Schwarzwölder Á.: Die Umstände der Entstehung des Inkompatibilitätsgesetzes im Jahre 1901 in Ungarn. In: Szamonek Vera (szerk.): A 11. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai. PTE Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs, 2013. 332-341. o.
- S. Halász Terézia: Széll Kálmán életrajza. Budapest, 1943.
- Vikár B.: A szabadelpvűpárt története. In: Politikai Magyarország. IV. kötet. Budapest, 1914. 1-107. o.